

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 2. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Csermelyi József
Gosztonyi János püspök hamis oklevele?

Fóti Miklós
A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században

Sz. Simon Éva
Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár

Gebei Sándor
A *Pragmatica Sanctio* törvényerőre emelése
az Erdélyi Fejedelemségben

Ana Biočić
Egyház és állam a 19. századi Horvátországban

Erős Vilmos
Mályusz Elemér szellemtörténeti 19. százada

Neuspiller Ferenc
Földgáz vagy szankciók?
Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, † OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 2. szám

TANULMÁNYOK

Csermelyi József Gosztonyi János püspök hamis oklevele?	189
Fóti Miklós A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században	201
Sz. Simon Éva Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár. Az oszmán polgári és katonai igazgatás kiépülésének logikája a szigetvári szandzsák birtokadományozásainak példáján keresztül	221
Gebei Sándor A <i>Pragmatica Sanctio</i> törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben	243
Ana Biočić Egyház és állam a 19. századi Horvátországban	261
Erős Vilmos Történelem és filozófia. Mályusz Elemér szellem- történeti 19. százada. Forrásközlés és interpretáció	273
Neuspiller Ferenc Földgáz vagy szankciók? Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején	293
MEGEMLEKEZÉS	
Kaposi Zoltán Orosz István (1935–2024)	315

MEGEMLEKEZÉS

OROSZ ISTVÁN (1935–2024)

Ismét kevesebben lettünk. Nyolcvankilenc éves korában elhunyt Orosz István akadémikus, professor emeritus, a hazai gazdaságtörténet-írás kiemelkedő és meghatározó személye, a magyarországi egyetemi szakemberképzés kiválósága.

Orosz István 1935-ben született a Hegyalján, Mádon. A gimnáziumi évek után, 1957-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen (= KLTE) szerzett magyar-történelem szakos egyetemi diplomát. Ahogy később fogalmazott, mélyről indult, és első generációs értelmiségi lett. A debreceni egyetem különleges világ volt akkoriban, ahol a hazai társadalom- és agrártörténet kivételesen nagy tudósa, Szabó István óriási hatást gyakorolt a tanítványaira. Orosz Istvánt egy rövid ideig tartó, karcagi gimnáziumban eltöltött tanári munka után visszahívták az egyetemre, ahol Szabó István mellett előbb gyakornoki, majd tanársegédi állást kapott. Ebben az időben már formálódott Szabó István körül a második generáció, ennek lett tagja ő is. Elmélyült kutatásainak első eredménye 1958-ban az egyetemi doktori cím megszerzése volt. Disszertációját a hegyaljai mezővárosok 17. századi társadalmi változásairól írta. Az első kutatások sokáig elkísérik az embert: Orosz professzor a későbbiekben is több alkalommal fordult a hegyaljai térség felé. Nagy szakmai siker volt, hogy az értekezés (A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira) 1960-ban megjelent a Szabó István által szerkesztett *Agrártörténeti tanulmányok* című kötetben, amelyben számos fiatal pályatársa (Für Lajos, Oláh József, Simonffy Emil és mások) munkáival együtt olyan írássok láttak napvilágot, amelyek ma is jelentős szakmai háttérrel adnak egyes térségek vagy témák vizsgálatához. Oktatási tevékenységét a KLTE Bölcsészettudományi Kar Egyetemes Történeti Tanszékén végezte. Szabó Dezső nyugdíjazása után, mint a legfiatalabb oktató kapta az egyetemes középkor oktatását, s ahogyan később említette, ez kiváló lehetőség volt arra, hogy a magyar történeti folyamatokat szélesebb horizonton lássa, értelmezze. Stabilitást biztosított a szakmai karrierhez, hogy 1962-től egyetemi adjunktusként dolgozhatott az egyetemen. Interdiszciplináris látásmódját, amelyben az egyház szerepe éppúgy helyet kapott, mint a gazdasági ágazatok, a társadalmi folyamatok, vagy a rendiség, sokan csodálták.

A hatvanas években kutatásai mind tematikában, mind időtávban szélesebbé váltak. Orosz Istvánt a hazai mezőgazdaság és az agrártársadalom változásai egyaránt érdekelték. Második jelentős publikációja Szabó István javaslatára Széchenyi és a jobbágykérdés címmel készült el, amely az *Agrártörténeti Szemlé*ben 1962-ben jelent meg. Szakmai munkája kezdett kiteljesedni: a hazai gazdaság- és társadalomtörténet egyre több kérdése került be érdeklődési rádiuszába. Sokat publikált az *Agrártörténeti Szemlé*ben, amely messze szélesebb horizontú volt a szűk értelemben vett agráriumnál. Publikációi jelentek meg a reformkorról, a szabadságharcról, egyes falvak átalakulásáról, birtokviszonyairól, a tanyavilágról, az állami adóösszeírásokról, néprajzi ihletettséggű szakmai kérdésekről

– ez utóbbiak iránt mindig különös vonzalmat érzett. A szélesedő látásmód és az egyre nagyobb tudás jegyében készült kandidátusi értekezése, amely *A mezőgazdasági termelés Magyarországon 1790–1848* címen átfogó jelleggel mutatta be a hazai átalakulás folyamatát. A munka rövidített változata az *Agrártörténeti Szemle* supplementumaként német nyelven jelent meg: *Die landwirtschaftliche Produktion in Ungarn 1790–1848* címmel, ami máig nagyon fontos hozzájárulás a gyorsan változó agrárvilág bemutatásához. Az értekezés anyaga Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán címmel fontos része lett az 1989-ben főszerkesztésével megjelent *Magyarország agrártörténete* című kötetnek.

Az 1970–1980-as években az egyetemi ranglétrán való előrehaladás általában jóval lassabban történt, mint a mai időkben, de Orosz István 1975-től már egyetemi docensként dolgozott a debreceni egyetemen, majd egy évtizeddel később, 1985-ben egyetemi tanár címet kapott. Dékáni pozícióján kívül egyéb egyetemirányítási munkát is végzett: 1975–1980 között az egyetemi szakszervezet titkáraként, a Pedagógus Szakszervezet országos elnökségi tagjaként, s 1980-tól 1990-ig az országos Felsőoktatási Tanács tagjaként, majd 1998-ig a Tanács elnökeként is megbecsülést szerzett magának. 1986–1993 között a KLTE tanárképzési, majd oktatási rektorhelyetteseként dolgozott, illetve Rác István lemondása után 1988–1994 között a Történelmi Intézet igazgatói tisztét is ellátta.

Szakmai kutatásaival és írásaival a hazai gazdaság- és társadalomtörténet egyre nagyobb részét fogta át. Fontos területté vált számára a várostörténet-írás: az 1980–1990-es években, a hazai városmonográfia-írás fellendülésének korszakában, egyre több hazai nagy-, közép- és kisvárosról jelentek meg monográfiák. Orosz István professzor is számos ilyen vállalkozás munkálataiba kapcsolódott be. Kiemelkedik ezek közül szeretett városának, Debrecennek a története. A Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között című, több mint másfél száz oldalas írása 1997-ben a Gunst Péter szerkesztette *Debrecen története* III. kötetben látott napvilágot. Debrecen mellett több kelet-magyarországi városról jelentek meg tanulmányai, így például Mátészalka, Berettyóújfalu, Hajdúnánás, valamint több bihari település történetének megírásában vállalt szerepet. Mellette egyre többet foglalkozott az Alföld agrártörténetével, a szőlő- és borkereskedelemmel, a fontos törvények értelmezésével és hatásainak vizsgálatával, egyes személyek gazdaságpolitikai elképzeléseinek elemzésével. A sok eset és elemzés után már arra is volt lehetősége, hogy hatalmas tudása birtokában összehasonlítsa az Alföldet a Dunántúllal. Az eltérő tájak, régiók különbözősége mindig érdekelte. A 2020-ban megjelent, *Tanulmányok az Alföld mezőgazdaságáról* című kötetében írta: „... meggyőződésem volt, hogy az ország gazdasági, társadalmi története csak a tájak történetének együtteséből ismerhető meg...”

Szakmai kiteljesedésének újabb előrelépését jelentette, amikor 1998-ban az említett, Debrecen agrárváltozásait bemutató értekezésével megszerezte a Magyar Tudományos Akadémia (= MTA) doktora címet. Ez azonban csak egy állomás volt, munkássága töretlen maradt. Ennek eredményeként 2004 májusában az országos és nemzetközi ismertségű tudóst az MTA közgyűlése az Akadémia levelező, majd 2013-ban rendes tagjává választotta. Akadémiai székfoglalóját 2014. április 10-én, *Parlagoló földművelés az Alföldön* címmel tartotta.

Mindemellett számos tudományos folyóirat, szervezet irányításában, menedzselésében is meghatározó szerepet játszott. Több tudományos és ismeretterjesztő folyóiratnak (*Agrártörténeti Szemle*, *Történelmi Szemle*, *Századok*, *Rubicon*, *Debreceni Szemle*, *Debreceni Disputa*) szerkesztőbizottsági tagja, a *KLTE Egyetemes Történeti Tanulmányok*, majd a *Történeti Tanulmányok* évkönyvnek pedig szerkesztője volt. Gunst Péter halála után vette át az *Agrártörténeti Szemle* főszerkesztői pozícióját, amit nagy sikerrel sok éven át vezetett. Számos monográfiának volt főszerkesztője (*Debrecen története*, *Tokaj várostörténeti tanulmányok*, *Magyarország agrártörténete*). Munkatársaival 1997–2006 között három egyetemes történeti tankönyv megszületéséhez járult hozzá íróként és szerkesztőként: *Európa a korai középkorban 3–11. század* [Debrecen, 1997.]; *Európa az érett és a kései középkorban 11–15. század* [Debrecen, 2001.]; *Európa az újkorban* [Debrecen, 2006.].

Több kutatócsoportot irányított vagy vett részt annak munkájában. 2010-ben az Orosz István akadémikus és az általa vezetett kutatócsoport a *Szőlőtermelés és borkereskedelem* című kötetért megkapta a Tudományegyetemi Karok által alapított „Év Tudományos Publikációja Aranyérem” díjat, két évvel később pedig tagja volt annak a szerzői kollektívának, amely a *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok* című kötetért ismét megkapta a publikációs díjat. A debreceni egyetem megalapításának 100. évfordulóján, 2012-ben főszerkesztésében jelent meg *A Debreceni Egyetem története 1912–2012* című kötet.

Orosz István professzor oktatási tevékenysége az idők során tovább szélesedett. 1990–1994 között, majd 1998-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem (= ELTE) Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének is tudományos tanácsadója, oktatója volt. Egyik nyilatkozatában említette, hogy az ELTE-n volt először lehetősége kedvenc korszakának, a reformkornak, és egyben az egész 19. századnak az oktatására. Éveken keresztül tanította a magyar gazdaságtörténetet az időközben szervezileg átalakult Debreceni Egyetem közgazdász hallgatóinak is. 2004-től a Debreceni Egyetem professor emeritusa lett. Sok évtizedes oktatói tevékenységét mindenhol a legmagasabb minőségű jelzőkkel szokták említeni. Mindkét felsőoktatási intézményben magas szintű megbecsülést vívott ki oktatói és tudományos tevékenységével. Számos OTKA-pályázatnak (= Országos Tudományos Kutatási Alapprogram) volt témavezetője (1996: *A paraszti társadalom Magyarországon és Európában a 18–20. században*; 1999: *Nagyvárad történeti fejlődése a 18. századtól a 20. század közepéig* stb.). Mindkét egyetemen több doktori hallgató munkáját irányította, opponált, nagyszámú MTA-doktori védés bizottsági tagjaként, elnökeként működött közre. Hosszú időn át tagja és elnöke is volt az MTA II. és IV. Osztály Agrártörténeti és Faluszociológiai Osztályközi Állandó Bizottságának. Elnöke volt a Debreceni Akadémiai Bizottság Társadalomtudományi és Történelmi Szakbizottságának. Nagy szerepet vitt a debreceni egyetem határon túli tudományos kapcsolatainak kiépítésében, 15 éven át elnöke volt a határon túli tanárok, zenészek, orvosok nyári továbbképzését biztosító Ady Akadémiának. Beválasztották az MTA elnökségi tagjainak soraiba és az MTA Doktori Tanácsában is szerepet vállalt. Tagja volt az MTA II. Osztály Történettudományi Bizottságának, amelynek egy cikluson át az elnöki pozícióját is betöltötte. Nagy jelentősége és máig szóló hatása van, hogy 2007–2015 között elnöke volt a Magyar Történelmi Társulatnak (= MTT). E funkcióban nagy segítséget nyújtott a vidéki csoportoknak, szervezeteknek, személyes tapasztal-

latom alapján mondhatom, az MTT Dél-dunántúli Csoportjának is. Pályafutása során több kuratóriumnak is szakértője vagy tagja volt, többek között a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj kuratóriumának, amely közismerten a fiatalabb kutatókat, egyetemi oktatókat tudja segíteni, de említhetjük az OTKA Társadalomtudományi Kuratóriumában végzett munkáját is.

Ha a ma megszokottaknak megfelelően tudományos teljesítményét számokban akarjuk érzékeltetni, akkor is óriási teljesítményt láthatunk. Orosz István pályafutása során jóval több, mint 300 szaktudományos munkát írt. Az Magyar Tudományos Művek Tára adatbázisát felhasználva, de annak sajátos besorolását korrigálva 5 önálló könyvet, ezenkívül mintegy 120 könyvrészletet, s 140-nél is több egyéb tanulmányt találunk, amelyekből jó néhány idegen nyelven jelent meg. Német nyelvű munkái a magyar mezőgazdaság változásairól, a földhasználatról fontos adalékot jelentettek a közép-európai térség szakembereinek a történeti Magyarország viszonyainak megismerésére. Ezeken kívül felsőoktatási művek és ismeretterjesztő munkák kerültek ki kezei közül. Fontos részét jelentette munkásságának a nemzetközi konferenciákon való részvétel. Orosz István munkái máig igen népszerűek, hiszen aki Magyarország 19. századi gazdasági vagy társadalmi viszonyairól akar tájékozódni – legyen akár gazdaság- és társadalomtörténész, az agrárium múltjával foglalkozó szakember, egyetemi hallgató, vagy egyszerű érdeklődő – természetesen találgat Orosz professzor írásaival.

A rendszerváltás idején megérintette a társadalmi szabadság szélesítésének lehetősége is. Egy vele készült riportban mondta, hogy „A mai napig hangoztatom az értelmiségi felelősség súlyát, különösen, ha a politikáról van szó. A rendszerváltás idején úgy véltem, hogy minden értelmiséginek meg kell találnia a maga szerepét a demokratikus változásban.” Közéleti tevékenysége folyamatosan szélesedett: előbb önkormányzati képviselő, majd 1994–1998 között Debrecen egyik országgyűlési képviselője lett, az országgyűlésben pedig 1994–1995-ben az Oktatási Bizottság elnöke, majd súlyos betegsége után annak alelnöke. Nagy szerepe volt a felsőoktatási törvény szövegének kialakításában. Szakmai, tudományszervezési, oktatói és közéleti tevékenységét számos díjjal, kitüntetéssel ismerték el. 1994-ben kapott Pázmány Péter-díjat, Debrecen város önkormányzata 1995-ben Csokonai Díjjal, a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai István-díjjal (1997) jutalmazta. 1970-ben megkapta a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója kitüntetését, 1985-ben a Munka Érdemrend ezüsti fokozatát. 2005-ben a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztikeresztje, 2015-ben a Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetésben részesült. 2008-ban lett Debrecen Megyei Jogú Város díszpolgára. A felsőoktatási együttműködésért az Eperjesi Egyetem kétszer tüntette ki. 2022-ben munkásságát Kosáry Domokos-díjjal ismerték el.

Végül néhány személyes mondat a volt tanítványtól. Orosz professzor munkásságát még hosszan lehetne méltatni, de arról művei, eredményei önmagukban is eleget mondanak. Pályáivének szakmai mérföldkövei világosan jelzik egy nem mindennapi személyiség sokoldalúságát. Ám legalább ennyire fontos, hogy Orosz Istvánban igazi Embert lehetett megismerni. Személyiségével, megnyerő modorával, szellemességével, élettapasztalatával, fantasztikusan nagy tudásával könnyen tudta a hallgatókat, pályakezdőket, s később a felnőtt szakembereket is inspirálni, a tudományos kutatás felé terelni. Min-

denben lehetett rá számítani, kérni sem kellett a segítségét, támogatását, tette azt magától, amikor úgy érezte, szükség van rá. Példát mutatott emberségből, s mellette szerénységből is. Máig nagyon becses és sokszor elővett előadásjegyzetek emlékeztetnek a széles horizonton értelmezett középkori témákra, előadásokra. Örökké emlékezetesek maradnak azok a beszélgetések, amelyeket a debreceni egyetem főépületének harmadik emeleti irodájában egyetemi hallgató koromban folytathattam vele, amelyek eleinte persze a szakmai kérdésekről, később már az életről, a pályáról, a tudományos élet bonyolult világáról, az emberek közötti kapcsolatokról és egyebekről szóltak. Országos Tudományos Diákköri Konferencia-eredményeim professzor úr szakmai támogatása nélkül nem születhettek volna meg. Példaértékű volt, ahogyan kezelni tudta az embert, a hallgatót. Volt, hogy a debreceni levéltár kutatójában találkozhattam vele, ahol bevezetett az olyan iratokkal kapcsolatos problémákba, amikre az oktatási rendszerben nem kerülhetett sor. Tanúja lehettem annak is, hogy életre szóló barátság kötötte össze a pécsi Tóth Tibor gazdaságtörténésszel, aki tanítványa volt, s aki már tizenhárom éve nincs közöttünk. Mindenkiben tisztelte a tudást, az elkötelezettséget, a kitartást, a humanizmust, a szilárd jellemet.

Azt szokták mondani, hogy nincsenek pótolhatatlan emberek. De vannak.

Kaposi Zoltán

CONTENTS

STUDIES

József Csermelyi The False Charter of Bishop János Gosztonyi?	189
Miklós Fóti The Danube Captaincy of the <i>Vilayet</i> of Buda in the 16th Century	201
Éva Sz. Simon The Birth of a Borders <i>Sancak</i> – Szigetvár. The Logic of the Development of the Ottoman Civil and Military Administration through the Example of the Donations of the Szigetvár <i>Sancak</i>	221
Sándor Gebei The Enactment of the <i>Pragmatica Sanctio</i> in the Principality of Transylvania	243
Ana Biočić Church and State in 19 th Century Croatia	261
Vilmos Erős History, Philosophy and Anti-Semitism. The 19 th Century's Intellectual History of Elemér Mályusz. Source Publication and Interpretation	273
Ferenc Neuspiller Natural Gas or Sanctions? Italian–Soviet Relations during the Little Cold War	293

IN MEMORIAM

Zoltán Kaposi István Orosz (1935–2024)	315
---	-----

E számunk szerzői

Ana Biočić, segédprofessor, Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet [Zágrábi Egyetem, Katolikus Teológiai Kar] ● Csermelyi József, levéltáros, Evangélikus Országos Levéltár ● Erős Vilmos, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Középkori, Kora újkori Magyar Történelmi és Segédtudományi nem önálló Tanszék ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály ● Kaposi Zoltán, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar ● Gebei Sándor, professor emeritus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történelmi Tanszék ● Neuspiller Ferenc, történész ● Sz. Simon Éva, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4 0 0 2